

OBIECTIVITATE, RELATIVISM, ADEVĂR ÎN ȘTIINȚELE SOCIALE. NOTE DE LECTURĂ LA RICHARD RORTY

Mihai Chiper

Una dintre personalitățile cele mai provocatoare din spațiul gândirii anglo-saxone, Richard Rorty, și-a făcut intrarea pe piața românească prin grupajul de eseuri intitulat "Contingență, ironie, solidaritate". Ulterior, cei interesați s-au putut bucura de un al doilea ciclu de eseuri *Obiectivitate, relativism, adevăr. Eseuri filosofice* (vol. I, traducere de Mihaela Căbulea, București, Editura Univers, 2000), aflat în atenția noastră.

În dezbaterile intelectuale americane audiența autorului a depășit de mult sfera discuțiilor filosofice profesionale și a trezit interesul în lumea largă. Rorty a ajuns un fenomen de "masă", dacă facem comparație cu dezbaterile obișnuite pretențioase europene, desfășurate în cercul unui număr restrâns de inițiați. De altfel, și volumul de față este, în cea mai mare parte, un colaj de texte, prezentate la diferite simpozioane și reunite sub expresiile emblematice: obiectivitate, relativitate, adevăr.

Prima parte a volumului oferă o descriere antireprezentationalistă a relației dintre științele naturii și restul culturii. Conceptul de "representation", care poate fi tradus prin reprezentare într-un sens mai amplu, desemnează la Rorty toate variațiile posibile ale unei relații de oglindire sau de opoziție stabilite între un subiect (conștiință, minte, propoziție) și un obiect (realitate, natură, fenomen, lucru în sine, referent). Conceptul are o conotație negativă și este asociat tradiției metafizice.

Pentru Rorty, efortul disciplinelor umaniste de a identifica ceva dincolo de spațiul finit al existenței, căutare unor "căi de acces nemijlocit" la această sferă de semnificație, "speranța că există puncte de sprijin într-un orizont "ideal", "divin", "transcendent" sau "rațional", trădează prezența unor tensiuni existențiale transfigurabile cultural. În această serie autorul identifică ontologia greacă, teologia medievală, rațiunea naturală, fiecare instanțe ale unei strategii intelectualizate de anihilare a angoasei față de "contingența radicală" a vieții.

La fel ca Nietzsche, Heidegger, Wittgenstein sau Derrida, reprezentanții pragmatismului apreciază că insistența filosofilor de a găsi fundații ultime

cunoașterii maschează nevoia de confort metafizic într-o lume sustrasă certitudinii religiei. Pragmatistii susțin că nu putem legitima formele culturale pe care le adoptăm într-un anumit moment istoric și într-un context social determinat, invocând autoritatea unor procedee de justificare presupuse infailibile, desprinse din structura "intrinsic rațională" a operațiilor noastre mentale.

Rorty împrumută aici o expresie de la Richard Bernstein, vorbind de o "anxietate carteziană". Ea ar desemna incertitudinea cu privire la legitimitatea convingerilor noastre, în timp ce meditațiile lui Descartes ar putea fi interpretate și ca note ale unei călătorii terapeutice printre construcțiile noastre mentale. Poziția pragmatistilor este că adevărata miză a cartezianismului nu se rezumă la o justificare rațională a cunoașterii; ea caută regăsirea echilibrului într-o cultură care și-a pierdut, treptat, certitudinile tradiționale. Conceptul de "Iluzia carteziană", pe care îl dezvoltă autorul privind incorigibilitatea cunoașterii, își trage rădăcinile din speranța că întemeierea acesteia din urmă, potrivit unor principii incontestabile, poate vindeca o angoasă existențială.

Rorty dizolvă iluzia carteziană și teoria reprezentatională a cunoașterii și deconstruiește pretențiile fundacionaliste ale filosofiei modernității pornind de la slăbiciunile de ordin tehnic ale teoriei reprezentării și ale epistemologiei care îi corespunde. Rezultatul este o critică a științei moderne, în care anxietatea carteziană este depășită nu prin tipurile "întemeierii raționale" a convingerilor pe care le îmbrățișăm, ci prin asumarea failibilității umane și a contingentei proiectelor noastre. Ceea ce face pragmatismul rortian nu este numai abandonarea epistemologiei reprezentationaliste ca model al culturii, ci a filosofiei însăși ca activitate independentă de întemeiere, dotată cu o metodă de investigație "riguroasă". Astfel, între filosofii "științifice" și "raționale" (constituite sub influența kantianismului, pozitivismului și empirismului logic) și așa numitele filosofii "literare" și "relativiste" (existențialiste, hermeneutice sau poststructuraliste) Rorty le alege pe cele din urmă și, într-o viziune care-l apropie foarte mult Foucault, reduce orice demers de cunoaștere la practici recunoscute social, la solidarități. În final, propune o înlocuire a obiectivității cu solidaritatea. Știința este exemplară pentru că reprezintă un model de solidaritate umană.

În acord cu viziunea lui Rorty, tipul de discurs care ar lua naștere în urma cunoașterii ca reprezentare ar fi dominat nu de idealul obiectivității, cât de acela al cultivării individuale, în tradiție *hermeneutică*. De ce? Spre deosebire de tradiția filosofică platonistă, hermeneutica nu se arată interesată de realitățile extratextuale. Ea cultivă imaginea individului care se autocreează prin relații de dialog cu membrii comunității de proveniență. Pentru o astfel de persoană este importantă asumarea responsabilității personale față de alegerile pe care le face și nu de elucidarea pretenției de adevăr a reprezentărilor sau propozițiilor sale despre realitate. Deci, soluția pe care o propune autorul nu urmărește identificarea adevărului obiectiv, ci constituirea practicilor conversației între partenerii

de dialog. Scopul lui nu este să denigreze "adevărul" sau "obiectivitatea", ci să demistifice aceste etichete onorifice.

O primă întrebare la care autorul caută un răspuns se referă la modul în care prăbușirea relațiilor de reprezentare se repercutează asupra subiectului cunoscător. Sugestia oferită ar fi că noțiunea de adecvare a intelectului (sau a limbajului) la realitate trebuie înlocuită cu o noțiune de justificare a enunțurilor, în care afirmația este garantată nu de autoritatea unor principii derivate din structura cunoașterii obiective, ci de acceptarea enunțurilor "adevărate" de comunitatea care le recepționează. De aici și o fațetă a noțiunii rortiene de adevăr, înțeles ca acceptabilitate socială.

A doua provocare este legată de soarta conceptului tradițional de "raționalitate". Rorty spune că abandonarea ideii de întemeiere obiectivă, dizolvarea relației cognitive subiect-obiect, face ca pragmatismul pe care îl propune el să ajungă la o *alternativă dincolo de obiectivism și relativism*, în care apelul la practicile comunității de apartenență înlocuiește speranța identificării unor criterii absolute de întemeiere și în care etnocentrismul cultural suplinește solicitările de universalitate și obiectivitate pe care le promitea noțiunea tradițională de raționalitate.

O scurtă oprire asupra termenilor de "obiectivism" și "relativism", în înțelesul dat de autor, este necesară. Obiectivismul la Rorty are sens peiorativ și presupune că există un cadru conceptual anahistoric, la care putem face apel atunci când descriem natura raționalității, cunoașterii adevărului, realității, binelui sau justiției. În tradiția filosofică anglo-americană obiectivismul nu este altceva decât o *pretenție privind existența unei realități externe independente de mintea noastră*, la care am avea acces privilegiat. La rândul său, relativismul presupune concepția că nu există un punct comun al viziunii totale, în care să ne retragem contemplativi, din care să putem compara, evalua și pe seama căruia să putem întemeia paradigme prevalente într-un anumit moment istoric sau cultură.

Relativismul susține că nu putem să nu vorbim de standardele noastre sau standardele altora de raționalitate. Nu există standarde în mod autentic universale, neafectate de schimbarea istorică sau temporală. Relativismul pretinde că oricare convingere privind un anumit obiect este la fel de bună ca oricare alta, numai că nimeni nu poate susține un asemenea punct de vedere.

S-a observat că poziția relativismului rortian este paradoxală, contradictorie: oferă argumente valide pentru a susține imposibilitatea de a apela la o noțiune de adevăr sau orice altă noțiune universal valabilă. Nimeni nu poate susține că două opinii incompatibile sunt la fel de bune. Filosofii relativiști susțin totuși că temeiurile pentru a decide între astfel de opinii sunt mai puțin algoritmice decât se crede în mod obișnuit. De fapt, concluzionează Rorty, filosofii acuzați de relativism sunt stigmatizați pentru că nu pot să ofere o teorie filosofică, o "superștiință". Ei se îndoiesc că există o modalitate absolut necon-

troversată de a decide între diferitele teorii incompatibile despre realitate și de a le ancora pe cele legitime. Pentru autor teoriile ca atare fie se descurcă singure, fie sunt pur și simplu abandonate dacă își pierd capacitățile predictive, ori alte teorii mai atractive sunt adoptate de comunitate. Deci, toate ontologiile sunt relative la limbajele în care sunt descrise, iar acestea din urmă la utilitatea lor socială. Nu se poate spune nimic despre adevăr sau raționalitate în afara descrierii procedurilor familiare de justificare pe care o societate dată le folosește pentru o anumită arie de investigație.

O asemenea abordare nu a rămas fără răspuns. Unul dintre filosofii contemporani cu care intră în polemică este Hilary Putnam, care a sintetizat două mari obiecții. Prima ar fi că poți să susții că există teorii mai bune sau mai rele, în absența unui principiu și a unei atitudinii filosofice neasumate și anume o atitudine de omnisciență. Cu alte cuvinte, relativismul ar susține că te poți plasa atât în interiorul propriului limbaj, cât și în afara lui. Al doilea amendament, cu implicații pentru științele sociale, este că decizia între diferitele feluri de a vorbi și de a acționa nu poate fi lăsată pe seama consensului social și a deciziei majorității (Motivul invocat de Rorty ar fi că "garantarea" nu poate să însemne mai mult decât apelul la opinia unui grup social influent, potent politic). Decizia este abandonată în seama celor care își pot impune punctul de vedere. Dacă nu puteam invoca nici un fel de standarde, putem susține oricând că "nazimul" a fost "mai bun" întrucât germanii anilor 30 "au ajuns să vadă că este mai bun", iar evreii homosexuali nu ar avea la îndemână nici un standard obiectiv că naștii nu au dreptate, în vreme ce opozanții fascismului au dreptate. Soluția ar fi să apelăm la standarde interne, în cadrul cărora să decidem opiniile și valorile alternative.

Răspunsul formulat de Rorty este nuanțat. El nu vede cum societatea care ar accepta că nazismul este mai bun, nu ar fi altceva decât comunitatea pe care noi ne-o dorim să fie, dat fiind faptul că nici o astfel de societate nu poate pretinde că se află în posesia unei "perspective divine". Nu vede cine altcineva ar fi acești "noi" decât liberalii, toleranți și educați, dispuși oricând să discute și despre cealaltă față a lucrurilor. Cu alte cuvinte, ar trebui să fim mai curând etnocentriști decât relativști.

Discuția despre etnocentrism la Rorty, propusă în capitolele "Introducere: Antireprezentationalism, etnocentrism și liberalism" și "Despre etnocentrism – o replică la Clifford Geertz", vine în întâmpinarea ultimelor dezvoltări despre studiul alterității, dinamica grupurilor și aplicațiile teoriei identității în științele sociale. Etnocentrismul poate fi definit ca dependența convingerilor unei persoane de sistemul de credințe și opinii împărtășite de comunitatea din care provine. De exemplu, comunitatea de origine pe care o invocă autorul este cultura socio-politică liberală a democrației burgheze nord atlantice, iar argumentarea de pe poziții etnocentrice se rezumă la a construi *un consens intersubiectiv* cu privire la valorile istorice ale culturii occidentale, consens care

înlocuiește apelul formal la obiectivitatea rațiunii și a oricăror principii de justificare. Practic, Rorty optează pentru "reinterpretarea obiectivității ca intersubiectivitate", prin comunicare și solidaritate socială.

Așadar, autorul înclină spre a recunoaște circularitatea fatală a tuturor justificărilor noastre. Etnocentrismul nu este o formă de excludere, cât mai degrabă un mod a plasa și a susține într-un anumit context, legat de originea fiecăruia, narațiuni autobiografice persuasive, prin care indivizii emit ideile și susțin valorile în dialogurile întreținute unul cu celălalt. Angajarea unei discuții presupune afilierea la o rețea de justificare. Atunci când ne prezentăm credințele culturale, ne plasăm automat sub incidența convențiilor de acceptabilitate în care se desfășoară discursul public.

Cu alte cuvinte, eșecul oricărei versiuni de obiectivitate forțează acceptarea eșecului de a impune un anumit set de convingeri în sfera conversației publice.

Etnocentrismul nu este o problemă de opțiune personală ci o stare de fapt. Pentru Rorty, indivizii sunt produși de practicile sociale și de cultura de apartenență, și, în acest caz, ei nu pot găsi în afara lor resursele necesare impunerii unei strategii critice sau introducerii de scheme de discriminare între practicile sociale posibile. Așadar, Rorty preferă etnocentrismul în argumentare, iar întemeierea pe care el o vede valabilă este numai comunitatea dialogului și a comunicării intersubiective lipsite de constrângeri. Înlocuiește argumentele tehnice ale filosofiei cu "retorica politicilor culturale", inspirată de atitudini investigative de tip "sociologic", "istoric" sau "literar".

Pragmatistii scriu într-un spirit de speranță socială, ei renunță la "nevroza carteziană", a căutării certitudinii sau la aspirația filosofiei academice de a forma un tribunal al rațiunii. Ei se văd obligați să ia forma unui anti-esențialism aplicat unor noțiuni precum: adevăr, cunoaștere, limbaj, moralitate, de pe pozițiile căruia să examineze pozițiile concurente.